

רעיונות אקזיסטנציאליסטיים בהגותו של אלבר קאמי

© מאת : שגית שלמה 2022

המאמר מבקש להציג את עיקרי רעיונותיו של אלבר קאמי בתחום הפילוסופיה הקיומית תוך התייחסות לנושאים הבאים :

אלבר קאמי (1913-1960)

- הזרם האקזיסטנציאליסטי אליו השתייך קאמי
- הדמויות הבולטות והמשפיעות בתחום בתקופתו
- רקע ביוגרפי קצר
- הפילוסופיה הקיומית של קאמי

אקזיסטנציאליזם - רקע והגדרה

המונח "אקזיסטנציאליזם" ("existentialism") אומץ על ידי הפילוסוף הצרפתי ז'אן פול סארטר (Jean-Paul Sartre), לאחר מלחמת העולם השנייה. שורשיו מצויים בזרם המחשבתי של סוף המאה התשע עשרה, ומיוחסים לפילוסופים סורן קירקגור (Søren Kierkegaard) ופרידריך ניטשה (Friedrich Nietzsche) (Duvenage, 2018; Crowell, 2004).

האקזיסטנציאליזם משקף תופעה ספרותית ופילוסופית, והפך מזוהה עם תנועה תרבותית שפרחה באירופה בשנות ה-40 וה-50 (שגיא, 2000). בין הפילוסופים הבולטים שזוהו כאקזיסטנציאליסטים (וחלקם דחו את התווית הזאת) היו קרל יאספרס (Karl Jaspers), מרטין היידגר (Martin Heidegger) ומרטין בובר (Martin Buber) בגרמניה, סימון דה בובואר (Simone de Beauvoir), מוריס מרלו-פונטי (Maurice Merleau-Ponty), אלבר קאמי (Albert Camus), ז'אן וואהל (Jean Wahl) וגבריאל מרסל (Gabriel Marcel) בצרפת, הספרדים ג'וס אורטגה (José Ortega y Gasset) ומיגל דה אונאמונו (Miguel de Unamuno), והרוסים ניקולאי ברדיאיב (Nikolai Berdyaev) ולב שסטוב (Lev Shestov).

יש הטוענים שהאקזיסטנציאליזם היא תנועה תרבותית שחלפה מן העולם, עמדה הניתנת לזיהוי ומיוחסת לפילוסופיה של סארטר בלבד. לשיטתם זוהי תיאוריה אתית לפיה יש להתייחס לחופש שבלבית הקיום האנושי כבעל ערך מהותי וכיסוד כל שאר הערכים (Webber, 2018).

עמדה אחרת מציגה את האקזיסטנציאליזם כמסורת, דפוס של השפעה בין-דורית, שמה שמחייב אותה הוא מאבקה בדת (Khawaja, 2016). כך או כך שתי הגישות שמות במרכז המחשבה הקיומית את רעיון האותנטיות האישית (Khawaja, 2016 ; Webber, 2018), והן נשענות על התפיסה הפנומנולוגית (Crowell, 2004), המתייחסת לחקר תופעות אנושיות ברמה עמוקה של מודעות להבנת חוויות חיים, נאמנות לתופעות כפי שהן נראות, ברמה החווייתית, ותיאור כל מה שבא לידי ביטוי בתודעה (Husserl, 1913/1962).

הגדרה ראשונית שימושית לאקזיסטנציאליזם תתמקד ביחס שבין האדם לעולם, כמצויים בקשרי גומלין ביניהם. לפיה הקיום האנושי קודם למהות, והאדם מתייחד מיצורים חיים אחרים ביכולת הפרשנות העצמית והרפלקסיבית שלו, באפשרות הבחירה ובחובתו לקחת אחריות על חייו (Cooper, 2012). לפי אוברהולצר (Oberholzer, 1949) זוהי פילוסופיה הנטועה בקיום הקונקרטי.

היא מקבלת אופי אישי וישיר בחיפושיה אחר תשובה לשאלות הנוגעות למציאות של חרדה, אשמה, רוע וסבל, הסופיות והזמניות בקיום האנושי, ההתמודדות עם האבסורד, האחר המאיים, והמוות כמצב גבולי. המציאות העירומה מתגלה בקיום עצמו, האדם "נזרק" בחזרה אל עצמו, ועליו ליצור בעולם עוין את ייעודו ואת משמעות חייו שאינם נקבעים מראש ע"י אלוהים או ע"י הביולוגיה (Pandey & Kumar, 2019) גם חשיבה מוסרית (שנשלטת על ידי הנורמות של הטוב והנכון) או מדעית (הנשלטת על ידי נורמת האמת) אינן מספיקות עוד (Crowell, 2004). הידע האמיתי מתקבל דרך חווית המציאות (Duvenage, 2018).

בין קאמי לאקזיסטנציאליזם

אחד הפילוסופים האקזיסטנציאליסטיים הבולטים הוא אלבר קאמי (Albert Camus) (-1960). הוא שימש גם עיתונאי, עורך, מחזאי, במאי, סופר, מסאי ופעיל פוליטי (Aronson, 2011). קאמי נולד בעירייה מונדוביה שבאלג'יריה, בן למשפחת מהגרים צרפתים דלת אמצעים. אביו היה חקלאי אך הוא לא זכה להכיר אותו משום שנהרג במלחמת העולם הראשונה כשקאמי בן שנה בלבד. הוא גדל כבן יחיד עם אימו, שהייתה אילמת ואנאלפביתית, ועם סבתו. לימים יכתוב על כך ביצירותיו ויתאר בצורה דואלית את ימי נעורו בעוני ובאור השמש, כמקור המוקדם לעמימות הקיום שתלווה אותו כל חייו. מגיל צעיר התעניין בספורט ובתיאטרון, אך נאלץ לפרוש מפעילות בגיל שמונה עשרה בשל מחלת השחפת. מחלה זאת אף גדעה את התקדמותו האקדמית ואת רצונו להתנדב לשירות צבאי כשפרצה מלחמת העולם השנייה, לאחר הגירתו לפריז ב-1940. ב-1942 הצטרף לתנועת ההתנגדות לכיבוש הגרמני וערך את כתב העת שלה (צור, 2005 ; ; Aronson, 2011). הוא המשיך להיות מעורב בפעילות פוליטית ענפה עד 1947, והיה אינטלקטואל "מחובר" בלשונו של Walzer (2002), היינו מחוייב לבני עמו אך לא פחות מכך

לצדק, לשיוויון ולתיקון עוולות. חיפש איזון בין הפרטיקולרי לאוניברסלי (Walzer, 1987). הזוועות של המאה העשרים זעזעו אותו ופיתחו אצלו הגות אקזיסטנציאליסטית אתאיסטית. הוא האמין שבנסיבות של שלילת זכויות יסוד, בני אדם מתקוממים וחווים מאבק קיומי (Pandey & Kumar, 2019). התנגדותו לקומוניזם ומעורבותו במלחמת האזרחים באלג'יריה, יצרו נתק בינו לבין סארטר. ב-1957 זכה ב-פרס נובל לספרות, וב-1960 נהרג בתאונת דרכים, בהיותו בן 47 בלבד (Aronson, 2011 ; Duvenage, 2018).

חרף העובדה שקאמי דחה את הכינוי אקזיסטנציאליסט, כי לא רצה להיות מזוהה עם ז'אנר ספציפי (Pandey & Kumar, 2019) ואף העביר ביקורת על פילוסופיות קיומיות בכך שהן תומכות לדידו במבנה אידיאליסטי מסוים (Müller, 2021), ובורחות מקונפליקט קיומי תוך היצמדות בלתי לגיטימית בעיניו לקוטב אחד בלבד (רנן, 1985)- הוא מוגדר פילוסוף אקזיסטנציאליסט לפי שמושא עיונו הוא הקיום הממשי ולא "המהות". זוהי לפיו שקיפות של התודעה לעצמה, הבהרה והנהרה של הקיום האנושי. קאמי הוא מה ששגיא (2000) מכנה "הוגה אישי" שכן הוא אינו עוסק בהתמודדות עם שאלה פילוסופית תיאורטית, אלא בהוויתו הקונקרטית. חייו הממשיים הם נושא עיונו, והוא מונע ע"י שאלת יסוד, שקיומו מציב בפניו. המאמץ הפילוסופי שלו הוא ניסיון לפתור את המצוקה הזאת. עם זאת הגותו אינה נעצרת במרחב של החוויה האישית, אלא היא מעין אובייקטיפיקציה עצמית, מאמץ מתמיד של פרשנות עצמית, תהליך שבו חורג האדם מאופן קיומו הראשוני, בוחן את ההינתנות הזאת, מאמץ ודוחה את מה שראוי בעיניו ושב מחדש כבן חורין אל הקיום, כמי שמאשר אותו ובוחר בו. ניסיונו האישי מבטא דפוסים אופייניים לקיום האנושי בכלל.

ההיבט המרכזי העובר כחוט השני במכלול יצירותיו של קאמי הוא ההתמודדות עם השאלה: כיצד יש לחיות בעולם זה? מהו סוג הקיום הראוי לו לאדם? כיצד יכונן את חייו בעולם שאלוהים אינו רלוונטי עוד לגביו? (שגיא, 2000).

רעיונות קיומיים בהגותו של קאמי

תחושת האבסורד והמשגתו

תחושת האבסורד מהווה את היסוד המכונן בחיים לפי קאמי. היא קודמת לכל ניסיון ממשי, וקובעת את אופי התנסותנו בקיום. זוהי תחושה ראשונית, הדפוס הבסיסי של ההכרה, שאינו מבוסס על תחושה מסוימת גרידא אלא על השוואה בין מה שישנו לבין מה שמצפים לו (שגיא, 2000, עמ' 41), בין הרצונות שלנו לבין השתיקה הבלתי סבירה של העולם (Müller, 2021), בין

הנטייה האנושית לחפש ערך ומשמעות מובנית בחיים לבין חוסר היכולת האנושית למצוא משהו. מכאן שאבסורד אין פירושו בלתי אפשרי מבחינה לוגית כי אם בלתי אפשרי מבחינה אנושית (Arinze & Onwuatuegwu, 2020). חווית האבסורד מושתתת על שני יסודות סותרים: קרע, נתק, זרות, ניכור מחד גיסא, כלומר: ניתוק והפרדות האדם מהאל, מהחברה ומעצמו; והשתוקקות להרמוניה ולאחדות, לחוויה דתית מטפיזית, להתנסות בהרף עין, שבה הכוליות נתפסת במלואה מאידך גיסא. אמנם קאמי דוחה את תוכנה של המטפיזיקה ואת הדת המבטיחות גישה אל הישות עצמה אך לא את העובדה שהיא מבטאת יסוד מהותי לקיום האנושי-ההשתוקקות לישות, לאחדות. שני יסודות מנוגדים אלה אינם מבטלים זה את זה, אלא נמצאים במתח מתמיד ומיצרים אצל האדם חוויית חיים דיסהרמונית (שגיא, 2000).

קאמי אינו מתעניין בניגודים כעקרון קוסמי אלא בקונפליקט האנושי הנובע מן המפגש עם העולם, שאינו תפור על פי מידותיו של האדם (רנן, 1985).

האבסורד אינו קיים במוח האנושי בלבד או בעולם החוץ נפשי בלבד אלא בנוכחותם זה לעומת זה (Arinze & Onwuatuegwu, 2020). מדובר בסוג של יחס בין האדם לעולם, בין האדם לבין זולתו ובין האדם לבין עצמו. כלומר לאבסורד יש מבנה התכוונותי. יש בו התייחסות של משהו למשהו. מצד אחד ניצב החושב, ומן הצד השני מושא התייחסותו (Müller, 2021).

ההתנסות בתחושת האבסורד מתחוללת באופן מקרי בזמן כלשהו, ללא פעילות רפלקטיבית, ללא עיון במשמעותו, ללא חיפוש הסברים. אולם מרגע שהתודעה התעוררה תהליך חשיפת משמעות האבסורד איננו שרירותי ואיננו מקרי עוד. הוא עשוי להעשות למושא הרפלקסיה, המחפשת אחר היסודות המבניים של תחושת האבסורד. החתירה לבהירות תודעתית היא אימננטית לרוח.

קאמי מאמץ את הגישה הפנומנולוגית-אקזיסטנציאליסטית לפיה העיון הפילוסופי הוא בראש ובראשונה סוג של הנהרה עצמית. אנחנו מתנסים באבסורד, והנהרה היא ניסיון לתאר בצורה מושגית ושיטתית את ההתנסות הזאת ולפרש אותה. היא אינה חורגת מן הנתון. יתרה מזאת, היא מניחה שמה שהיא תגלה מצוי כבר באופן ראשוני ועמום בהתנסות עצמה (שגיא, 2000). מקורה של חווית האבסורד בקונפליקט של האדם שלא מסוגל להסביר את קיומו במונחים אנושיים, ושהרציונליות שלו אינה יכולה להתבונן באופן ביקורתי על החיים (Arinze & Onwuatuegwu, 2020). מכאן שחוויות היסוד של תחושת האבסורד שיפורטו להלן הן דיאלקטיות, סותרות את עצמן, מתארות חוויה מורכבת, בעלת היבט נגיטיבי ופוזיטיבי. החוויה השלילית היא ביטוי לתשוקה לחוויה החיובית. ראשית, מדובר בניתוק רצף המשמעות בשרשרת החיים היום-יומיים. הקיום הופך להיות מורכב ממומנטים עוקבים, הבאים זה אחר זה ללא הקשר משמעות אחד

המאחד אותם ומעניק להם משמעות לכידה. התנסות בחוויה נגיבית זו מקבלת את מובנה רק לנוכח ההשתוקקות העמוקה לפוזיטיביות שאיננה, לאחדות כולית מקיפה.

המקור השני לתחושת האבסורד הוא הזמן החולף. ההווה מאבד את ערכו לטובת עתיד עלום ומאוחר. המחר הוא התקווה, אבל בכך הוא בדיוק האויב של הקיום הקונקרטי.

מקור נוסף הוא נוכחות המוות. המוות מנכיח בפני האדם את השבירות שבקיומו. שבירות זאת מחוללת אימה, תחושה של ערעור הוודאויות הבסיסיות שבקיום. הוא מידע את האדם על עולם שאבד לנצח, הוא העולם הנצחי, ומטיל אותו לתוך הקיום הקונקרטי. האדם מושלך מחדש אל עצמו, אך דווקא האימה מפני המוות חושפת את התשוקה העמוקה שיש בו לקיום.

תחושת האבסורד אף צומחת מחוויית הניכור, על אף שאינן זהות. הניכור ההכרתי הוא הניכור מן העולם, שנתפס זר ומאיים, שיכול לאיין את האדם, ושהאדם לא יכול להבינו באמת למרות רצונו. גם אוזלת היד של השפה האנושית יסודית לתחושת האבסורד. השפה אינה מסוגלת למצות את הקונקרטי עד תום, שהלוא השפה מטבעה בעלת מבנה אוניברסלי. בניסיון החושני אנחנו מתייחסים אל הנתון בצורה הפרטיקולרית שלו, ואילו בשפה אנחנו חורגים מהפרטיקולריות הזאת. כך נוצר פער בין כוונותינו לבין דרכי ההבעה שלהן. בעיה נוספת בשפה היא הביטויים הפשוטים ביותר שיש להם משמעויות רבות ושונות, הסוטות מהשימוש הפשוט והברור שבני אדם מדמים שיש להם. המשותף לכל המקורות הללו של תחושת האבסורד הוא שהם מבטאים אימה. התחושה של היזרות האדם ממכלול הוודאויות או ערעור הודאות האונטולוגית בקיום. קאמי סבור שחלק בסיסי של אותה חוויית אבסורד היא הנוסטלגיה אל מה שאבד ואיננו (שגיא, 2000).

תפיסת האבסורד שומרת על יסודות רומנטיים ברורים המבוססים על תחושת זרות מצד אחד ועל געגועים לבית מצד אחר, ועם זאת חידושו של קאמי ביצירת שיווי המשקל בין המגמות הסותרות - מצד אחד האדם צריך לבנות את חייו על בסיסי הזרות והניכור לעולם, ומצד אחר, האדם נידון להשתוקק לבית, אך אסור לו לבנות את חייו על בסיס התשוקה הזאת (שגיא, 2000).

בין משמעות בחיים להתאבדות

לפי קאמי, החיים אינם נתפסים כמובנים מאליהם, ושאלת היסוד שיש להתמודד עמה היא שאלת משמעות החיים. הוא יוצא מנקודת מוצא דיכוטומית: או שלקיום יש משמעות או שאין טעם להמשיך ולחיות, והמתח הקיומי הזה טומן בחובו ייאוש עמוק.

ההתאבדות נשמעת כפתרון ההגיוני במצב הזה. היא ביטוי לחוויית התמוססות המשמעות שבעקבות המפגש עם המוות ועם הפנים הסתומות של ההווה (שגיא, 2000). היא מבטאת ביתר שאת את חוויית האבסורד. חותם חייו האישיים של קאמי באלגיריה, ובפרט אובדן אביו בהיותו

בן שנה, מוטבע ביצירתו "אדם הראשון" (1995), ומוכיח שהעיסוק גם בנושא זה אינו תיאורטי ופילוסופי גרידא. החיפוש אחר האב מבטא חיפוש אחר הראשית המטפיזית, ואחר היסודות הקבועים והמסודרים של המציאות, המארגנים את משמעות הקיום, אך המפגש עם מצבת אביו המת מביא אותו לערער הביטחון האונטולוגי הבסיסי בקיומו, וחושף את העובדה שהעיצוב העצמי של האדם הוא שביר ומתפורר (שגיא, 2000).

ההתאבדות מתוארת בשני אופנים אפשריים: האחד, כביטוי להשתוקקות אל הישות העלומה, שהיא "התאבדות פילוסופית", כלומר ויתור על המציאות הקונקרטי. זוהי עמדה המבקשת למצוא מוצא ופתרון למתח האבסורדי בתיאוריה טוטלית המבססת מחדש את התקווה לגאולה ולהרמוניה. האמונה מבקשת אחדות אבודה, ואינה מוכנה לחיות בעולם הזה חיים ללא תקווה. אופן ההתאבדות השני הוא התאבדות פיזית, המשקפת את יאושו של האדם מן היכולת לגעת בישות העלומה, ואת תחושתו שבלעדיה אין למציאות הקונקרטי מובן. הבוחר בהתאבדות הפיזית או המטפיזית מצפה למימוש הרציונליזם, לתיאוריה שתעניק הסבר לכל, אך משום שאינו מוצא אותה הוא משלים עם המצב ובוחר שלא ליטול חלק בחיים האנושיים. קאמי דוחה את שתי דרכי הפתרון שכן שתיהן מוותרות על הוודאות הבסיסית של האבסורד: הראשונה מוותרת על הקיום של האני, והשנייה מוותרת על העולם הקונקרטי לטובת תקווה בעולם הבא. האדם הבוחר לותר על הקרע שתודעתו חשפה מוותר על חיים של מודעות והעדפה של אי הבהירות והטשטוש, שהלוא הוא עומד מול הפיתוי המתמיד של אי השקיפות התודעתית (Duvenage, 2018).

קאמי כהוגה האישי מתמודד עם חוויית היסוד של קיומו באמצעות מטפורות, השאובות בעצמן מההתנסות בקיום. החוויה הבלתי אמצעית של היסוד והשמש היא הנתון הבסיסי, ומכלול יצירתו הוא מעין הנהרה אקזיסטנציאליסטית-פנומנולוגית של החוויה הזאת.

חוויית פירוק הישות מתגלמת במטפורה של השמש, ואילו חוויית ההשתוקקות לישות מתגלמת במטפורה של היסוד. יסוד שמש לא רק מציינים את הקיום שבחוץ אלא מהוויים הלכתי נפש. הם מיצגים תודעה והתנסות פנימיים, שבאמצעותם חושף האדם את תבניות היסוד של קיומו. כמו במציאות הם מתפקדים כניגודים וכמשלימים זה את זה (שגיא, 2000, עמ' 59).

קאמי כאמור דוחה את פתרון ההתאבדות משני הסוגים, ומציע דרך שלישית-אימוץ האבסורד, שימור כל חלקי המשוואה-העולם, האנושות והאבסורד (Müller, 2021), מרד כסירוב לכל השלמה ותקווה. פירושו של מרד זה הוא עמידה ריאליסטית מפוכחת לנוכח החיים, ללא דרישות. זוהי בחירה המודעת למתח חריף, לאימה שבקיום ולהשתוקקות לישות ולא שיבה לבלתי אמצעיות תמימה והרמונית, חסרת תודעת הזרות והניכור. קאמי מודה שהחיים טובים יותר ללא

כל משמעות מוחלטת, אלא עם משמעות ארצית שמתערערת ללא הרף ע"י מציאות העולם (Müller, 2021).

תפיסת האושר

אחד הביטויים החשובים של אימוץ האבסורד מצוי בחווית האושר הנילוית לה. תפיסת האושר היא מעין פיוס והרמוניה מוחלטת של האדם עם עצמו, כפי שכותב קאמי: "עצם המאבק על הפסגות די בו כדי למלא לבו של אדם. עלינו לתאר לעצמנו את סיזיפוס מאושר" (קאמי, 1992, עמ' 131). הוא האמין ביכולתו של האדם להגשים את עצמו (Pandey & Kumar, 2019). ההכרה באבסורד לטענתו אינה מספיקה. האושר אינו מצב של הכרה פסיבית אלא יש שלב נוסף שעל האדם לנקוט והוא הרצייה באושר או אימוץ מתמיד של המציאות כמות שהיא, האושר שבתודעה ובצלילות. לפי קאמי העובדה שהחיים הם אבסורדיים, מגוחכים וחסרי משמעות לא אומר שלא כדאי לחיותם, אלא הם יוצרים קריאה להתגבר עליהם ע"י משמעות שמעניק להם האדם (Arinze & Onwuatuegwu, 2020).

ביטויי המרד

התנועה הבסיסית שדרכה מחויבת המציאות האימננטית במלואה, היא תנועת החזרה הנצחית, הסיזיפית על תבנית קבועה של מאבק, ניצחון רגעי ותבוסה מתחדשת (רנן, 1985). היא באה לידי ביטוי בשני דגמים המשתקפים ביצירותיו הפילוסופיות של קאמי ומשתנים עם הזמן: ב"המיתוס של סיזיפוס" פירושה הכרה במלאותה של הפעולה וויתור על ההיחלצות ממנה. התנועה הזאת משקפת את העמדה התודעתית, שלפיה גאולת האדם אינה נמצאת מעבר לאופק חייו. יתר על כן גאולתו נמצאת באימוץ מוחלט של הוויתור. האחדות פוסקת מלהיות חוויה ממשית ונותרת ממנה רק הנוסטלגיה והכמיהה לאחדות מוחלטת. הגיבור האבסורדי משיג הרמוניה עם עצמו, והמסקנה היא בידודו של היחיד התמה על משמעות קיומו, ומבין שהפירוש של היות יצור אנושי הוא להתנסות באבסורד (שגיא, 2000). הדגם השני של האיזון מצוי ביצירה "האדם המורד" שם אחדות ההוויה מתרגמת למטפיזיקה חדשה-סולידריות בין-אישית. כהומניסט חיובי הוא מפציר באנשים להתקומם, ליצור לעצמם ערכים אישיים ולהשיב את כבודם (Pandey & Kumar, 2019). המרד הוא ביטוי לבקשת אחדות והרמוניה עם הקיום האנושי שבו הוא מוצא את עצמו. האחדות הזאת חותרת לא להיבלעות בהוויה אלא לעיצובה המחודש, לצמצום הרוע, לתיקון העוול ואי הצדק בחברה (שגיא, 2000). הסולידריות האנושית, שמבוססת לפי קאמי לא על מעמד כי אם על טבע האדם (Müller, 2021),

מהווה בסיס לאתיקה חדשה של אחריות אנושית. זאת במקביל לפיתוחה של מטפיזיקה חדשה, שבמרכזה עומד הגילוי של המציאות האנושית כמציאות משותפת. במציאות הזאת מוצאים בני אדם משמעות לא באמצעות העיון הספוקולטיבי, אלא באמצעות הפעולה הממשית, בשיתוף האחריות ובמאבק לעולם טוב יותר. יש כאן אופטימיות ואמונה ביכולתם של בני אדם להאבק למען עולם צודק בחייהם היום-יומיים תוך תחושת שיתוף ואמפטיה, בלי לצפות לתקווה אלוהית (שגיא, 2000). קאמי לעומת סארטר שטען שאין טבע אנושי, מתייחס אליו כממלא תפקיד חברתי ופוליטי דרך האבסורד והמרד. האבסורד-העימות בין הרצונות האנושיים ומציאות העולם, והמרד-מרד קולקטיבי בלתי נגמר באלימות, דיכוי ותנאים רעים (Müller, 2021).

למרות ההבדלים במשמעות המיוחסת לאבסורד בין היצירות המוקדמות והמאוחרות של קאמי, יש קווים משותפים למכלול הגותו: ראשית, במישור העיוני הוא לא נסוג בשום שלב מן האבסורד, אין הוא מבקש נחמה או גאולה בשיבה אל העולם התמים, הפילוסופי או הדתי שנדחה ע"י האבסורד. שנית, במישור המעשי הוא אינו מעוניין בתיאוריה. אין הוא מבקש להציע מטפיזיקה חדשה, פניו מופנים אל הקיום הממשי. לפיכך, ביצירתו הוא מעוניין בכללי הפעולה המעשיים שאותם יכול הוא להסיק מעיוניו הפילוסופיים. האבסורד הוא הצעד הראשון, והאחרון מצוי בשביליו המסועפים של הקיום הקונקרטי (שגיא, 2000).

ביבליוגרפיה

- יאלום, א' (2011). פסיכותרפיה אקזיסטנציאלית. תל אביב: מאגנס
צור, ע' (2005). אלבר קאמי: האבסורד ברומן הזר. אימגו
קאמי, א' (1992). המיתוס של סזיפוס. תל אביב: עם עובד.
רנן, י' (1985). הפואטיקה והאידיאולוגיה של אלבר קאמי. הספרות (2). ע' 161-170.
שגיא, א' (2000). אלבר קאמי והפילוסופיה של האבסורד. משרד הביטחון

Arinze, A. T., & Onwuatuegwu, I. N. (2020). The Notion of Absurdity and Meaning of Life in Albert Camus Existentialism. *Open Journal of Philosophy*, 10(04), 528.

Aronson, R. (2011). Albert camus.

Cooper, D.E. 2012. Existentialism as a philosophical movement. In Crowell (red.) 2012

Crowell, S. (2004). Existentialism.

Duvenage, P. (2018). Albert Camus: eksistensialisme, die Afrikaanse wêreld en die taak van die verbonde intellektueel. Litnet Akademies: 'n Joernaal vir die Geesteswetenskappe, Natuurwetenskappe, Regte en Godsdienswetenskappe, 15(1), 100-118.

Khawaja, N., 2016. The Religion of Existence: Asceticism in Philosophy from Kierkegaard to Sartre, Chicago: University of Chicago Press.

Müller, M. (2021). Albert Camus and Management: Opening the Discussion on the Contributions of his Work. Philosophy of Management, 1-16.

Oberholzer, C.K. 1949. Die eksistensiefilosofie: Oriënterende opmerkinge. Tydskrif vir Wetenskap en Kuns, 9: 11–28.

Pandey, S. P., & Kumar, R. (2019). Existential Elements in Works of Albert Camus. History Research Journal, 5(5), 1913-1919.

Walzer, N. (1987). Camus se Algerynse oorlog. Die Suid-Afrikaan, 12, 9-13.

Walzer, M. (2002). The company of critics: social criticism and political commitment in the twentieth century. Basic Books.

Webber, J., 2018. Rethinking Existentialism, Oxford: Oxford University Press.